

Αλέξανδρος Αργυρίου (Αθήνα)

Η ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ ΚΑΙ ΤΟ ΖΥΓΩΜΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΠΡΩΤΟΠΟΡΙΑ*

Ο Σεφέρης γεννημένος και εγκατεστημένος στη Σμύρνη της Μικράς Ασίας, έρχεται οικογενειακώς στην Αθήνα, μόλις αρχίζει ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος το 1914, όπου περατώνει τις γυμνασιακές του σπουδές. Από την Αθήνα μετοικεί στη γαλλική πρωτεύουσα για να σπουδάσει Νομικά. Χωρίς να παραμελεί τις σπουδές του, μελετά με αφοσίωση και συστηματικά τα γαλλικά γράμματα. Το 1924 θα πάρει το πτυχίο του από τη Νομική και θα μεταβεί στο Λονδίνο για ένα χρόνο. Τέλος του 1925 επιστρέφει στην Αθήνα και το 1926, διορίζεται 'ακόλουθος' στο Υπουργείο Εξωτερικών. Στη θέση αυτή θα διατρέξει όλα τα στάδια της ιεραρχίας και θα περατώσει την δημοσιουπάλληλική του ζωή το 1962, ως πρέσβης στο Λονδίνο. Το 1963 του απονέμεται το βραβείο Νόμπελ.

Η συνοπτική αυτή αναφορά στην ιδιωτική και τη δημόσια ζωή του Σεφέρη δεν μπορεί να μας δώσει κλειδιά για να δούμε τον ποιητή και πολίτη, αν δεν τα συνδυάσουμε με τον ελληνικό εθνικό και πολιτικό βίο στα ίδια χρόνια, ο οποίος υπήρξε ιδιαίτερα ανώμαλος. Περιορίζομαι, για τις δικές μας ανάγκες, να δώσω μερικά από τα κύρια συμβάντα, στα οποία ο Σεφέρης βρέθηκε στο επίκεντρο τους. Την Μικρασιατική Καταστροφή, την έζησε βέβαια έμμεσα στο Παρίσι, παρά ταύτα όμως λειτούργησε ως ξεριζωμός από τη γενέθλια γη* τραυματική σχέση. Μια δικτατορία το 1926 και μια ατυχής διακυβέρνηση από το Βενιζέλο (1928-1932), θα οδηγήσει στην επικράτηση το 1933 της συντηρητικής παράταξης, που συνδεδεμένη με τον Βασιλιά, θα καταλύσει τη συνταγματική τάξη, και θα επαναφέρει, με νόθο δημοψήφισμα, την καταργημένη Μοναρχία. Το 1936, επιβάλεται μια φασιστικού χαρακτήρα δικτατορία, με την οποία ο Σεφέρης βρίσκεται σε διάσταση. Το αίσθημα

* The paper of the conference.

ασφυξίας που αναδύεται από τα ποιήματα της συλλογής του *Ημερολόγιο καταστρώματος* το πιστοποιεί. Όταν τέλος στα πρόθυρα του πολέμου, από το Υπουργείο Εξωτερικών μετατίθεται στο Υφυπουργείο Τύπου ως υπεύθυνος της διεύθυνσης "Εξωτερικού τύπου", θα δράσει τόσο εθνικά αδιάβλητα, ώστε να επισύρει την μήνη του γνωστού χιτλερικού δήμιου Χάϊντριχ, ο οποίος θα στείλει απόρρητο έγγραφο στον γερμανό πρέσβη της Αθήνας καταγγέλλοντάς τον "για εχθρική στάση" και για την κατάσχεση γερμανικών εφημερίδων.

Η δικτατορία, θα συντηρηθεί με βίαια μέσα, έως τον πόλεμο του 1940. Η επιτυχής αμυντική απάντηση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων, στους Ιταλούς εισβολείς και οι στρατιωτικές αποτυχίες τους, θα προκαλέσουν μοιραία την εισβολή των χιτλερικών στην Ελλάδα το 1941. Η Κατοχή της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα – που είχαν επιβληθεί σε όλη την Ευρώπη – κράτησε έως τον Οκτώβριο του 1944 που αποχώρησαν, κινδυνεύοντας να κυκλωθούν από το σοβιετικά στρατεύματα. Στο μεταξύ, στο κρίσιμο διάστημα 1941 έως 1944, μεγάλες δυνάμεις μιας 'ανοιχτής', αρχικά, Αριστεράς είχαν αναπτύξει στην ύπαιθρο ισχυρό αντάρτικο, και στις πόλεις υπολογίσιμη αντιστασιακή δράση, που είχε προκαλέσει την ιδιαίτερα βίαιη απάντηση των γερμανών. Ωστόσο μια δράση προερχόμενη από την Αριστερά, αναπτυγμένη με τον συνωμοτικό μηχανισμό του Κ.Κ.Ε., δεν καλλιεργούσε αυταπάτες στους αστικούς πολιτικούς κύκλους, για τις απώτερες βλέψεις της κομμουνιστικής αριστεράς και με τα διαθέσιμα μέσα τους επιχείρησαν να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους, συνεργαζόμενοι με τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες. Επακόλουθο των συγκρούσεων υπήρξε ο εμφύλιος που επακολούθησε, αναπτυγμένος σε δύο δόσεις: η πρώτη, ήδη επί γερμανών και η δεύτερη επί άγγλων, στους οποίους τώρα πια έχει παραχωρηθεί, με συμφωνία Τσώρτσιλ και Στάλιν, η Ελλάς ως ζώνη επιρροής τους. Η ήττα της, καθαρά πια, κομμουνιστικής αριστεράς στον δεύτερο εμφύλιο, το 1949, και η σκληρή πολιτική της Αμερικής, διαδόχου των άγγλων, η οποία ασκούσε την "πολιτική ψυχρού του πολέμου", ενίσχυσαν οικονομικά με το δόγμα Τρούμαν) και επέβαλε δυναμικά μια ανανεωμένη δεξιά, η οποία, με την υπεροψία της νικήτριας του εμφυλίου, συμπεριφέρθηκε εξοντωτικά απέναντι των αντιπάλων της, ενώ διακρίθηκε για την ενδοτικότητα της απέναντι των Αμερικάνων. Μια συναφής υπόθεση αποτελεί και το κυπριακό που οδηγεί σε διαδοχικά αδιέξοδα, καθώς η Ουάσινγκτον υποστήριζε την Τουρκία, λόγω της γεωπολιτικής της θέσεως. Ο Σ. την πρώτη κρίσιμη περίοδο του κυπριακού, ως τεχνικός βοηθός της ελλαδικής κυβέρνησης, προσπάθησε να διασώσει ό,τι ήταν δυνατό. Η δικτατορία των στρατιωτικών το 1967, με σιωπηρή ανοχή των Αμερικάνων, καταλύεται ύστερα από 7 χρόνια αρνητικής λειτουργίας του καθεστώτος, όταν ο Σεφέρης έχει πεθάνει, ενώ είχε προλάβει να δηλώσει την καταδίκη

της, επεμβαίνοντας στην πολιτική ζωή, για μοναδική φορά στον δημόσιο και ιδιωτικό του βίο.

Ενώ η εθνική και πολιτική ζωή στην Ελλάδα παρουσιάζει τις ιδιομορφίες της – που εξέθεσα προηγουμένως συνοπτικά – έχει όμως κοινούς στόχους με την Ευρώπη στο πρόβλημα της αντιμετώπισης του κομμουνισμού – όπως διαμορφωνόταν αμέσως μετά την επανάσταση του 1917 – καθώς στέλνει και εκστρατευτικό σώμα για την αντιμετώπιση των Μπολσεβίκων. Σταθμός στον αντικομμουνιστικό αγώνα υπήρξε ένας ιδιώνυμος νόμος, το 1929, ψηφισμένος από την φιλελεύθερη παράταξη του Βενιζέλου, που καθιστούσε παράνομη την προπαγάνδα των επαναστατικών αριστερών ιδεών, δημιουργώντας στρατόπεδα εξορίστων.

Αλλά αν κοιτάξουμε τα πράγματα στην ηθική και όχι στην πολιτική τους διάσταση, και εάν δεχόμαστε ότι η ευαισθησία των ανθρώπων του πνεύματος για την "ανθρώπινη μοίρα" είναι αυξημένη, η εξέταση της κατηγορίας των καλλιτεχνών και επιστημόνων, μας αποδίδει καλούς και αξιόπιστους μάρτυρες για να κρίνουμε το κλίμα της εποχής. Το "κοινωνικό πρόβλημα", αν μιλάμε για τα χρόνια του Μεσοπολέμου, αποτελούσε τη λυδία λίθο για τη μέτρηση των συμπεριφορών των πολιτών – επώνυμων και ανώνυμων – στις κρατούσες συνθήκες ζωής. Κανείς δεν μπορούσε να αδιαφορήσει για την ελαττωματική πραγματικότητα των αστικών κοινωνιών, ένσταση που οδηγούσε στο δίλημμα για το νόημα της επιβίωσής τους.

Στη διάσταση *καπιταλισμού μπολσεβικισμού*, υπέβασκε η πρόταση του Μαρξ "να αλλάξουμε τον κόσμο" – ίσως πλαστογραφημένη στη συγκεκριμένη στυφή μορφή του Λένιν – μια πρόταση άλλωστε που την είχε θέσει, από αλλού ξεκινώντας, ο ποιητής Ρεμπώ (Arthur Rimbaud) αρνούμενος την αυτοτέλεια της τέχνης, ιδέα μήτρα, την οποία και υιοθέτησαν οι γάλλοι υπερρεαλιστές [surrealistes] "ποιητική αδεία", ενισχυμένοι όμως και από την Φρουδική θεωρία αξιόπιστο εφαλτήριο. Το ότι κάποιοι διανοητές του Μεσοπολέμου είδαν ως πείραμα τον κομμουνισμό, όπως εφαρμοζόταν στη Σοβιετική Ένωση, και διατηρώντας τις επιφυλάξεις τους, κυρίως για τη δικτατορική μορφή και το διάχυτο καταπιεστικό κλίμα – που οι ηγέτες της Σ.Ε. απέδιδαν ρητορικά στη "φασιστική περικύκλωση" – δεν έπαυαν να το βλέπουν – ελπίζοντας σε βελτιώσεις του – ως πιθανή διέξοδο, από τα αδιέξοδα των αστικών καθεστώτων, με τις αλλεπάλληλες οικονομικές κρίσεις, την ανεργία και την εξαθλίωση των χαμηλών οικονομικά στρωμάτων. Οι ολίγοι μεν αλλά εκλεκτοί αυτοί στοχαστές, με αυτή τη στάση τους, εξέφραζαν – "σε έσχατη ανάλυση", που έλεγε και ο Ένγκελς, για να συμμαζέψει τα απόνερα του μαρξισμού – την άρνησή τους για τις ναρκοθετημένες ηθικές και κοινωνικές αξίες των αστικών καθεστώτων, η οποία (στάση) πάντως είχε πολιτική εξαργύρωση που ενοχλούσε την αστική σκέψη και πολιτική, αφαιρώντας της αξιόπιστα επιχειρήματα.

Δεν θα αναφέρω τα ονόματά τους που είναι αρκετά γνωστά παρά μόνο των ελλήνων που ίσως δεν ξέρουν πολλοί. Ήταν οι παιδαγωγοί Δ. Γληνός και Κ. Σωτηρίου, οι ποιητές Κ. Βάρναλης και Γ. Ρίτσος, οι φιλόσοφοι Ιωάν. Ιμβριώτης και Χαρ. Θεοδωρίδης, ο ιστορικός Γ. Κορδάτος.

Η έννοια της "προόδου" που μας ήρθε από την εποχή του Διαφωτισμού, χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια του Μεσοπολέμου, ως ιδεολογική διάκριση "προοδευτικοί" ονομάζονταν όσοι έβλεπαν θετικά τον μαρξισμό και τα εξ αυτού εξαγόμενα ή ελπιζόμενα – ωστόσο με ένα πνεύμα που καταγόταν από τον ουτοπικό, μάλλον, παρά τον επιστημονικό σοσιαλισμό – και "συντηρητικοί" ή "αντιδραστικοί" – ήγουν αντίθετοι στην "πρόοδο", πρόθυμοι να αρνηθούν την "πάλη των τάξεων" – οι εμμένοντες στην αστική κοινωνική κατάσταση – την "κεφαλαιοκρατία", κατά τον χαρακτηρισμό των αντιπάλων της. Οίκοθεν νοείται ότι η *θέση αντίθεση* "προοδευτικών" "συντηρητικών" ορθή σε γενικές γραμμές, όμως σε συγκεκριμένες περιπτώσεις αποδίδει εσφαλμένα συμπεράσματα. Γεγονός που συνεπάγεται ότι δεν υπάρχει μια απάντηση στην απορία, αλλά δύο ισότιμες η πρώτη που ισχύει για εκείνα τα χρόνια και επόμενη για το εκάστοτε παρόν. Ποια από τις δύο δικαιούται να καταχωριστεί στον "ιδεών την πόλη" αποτελεί υπόθεση του καθενός μας.

Περνώντας τώρα στην περιοχή της Τέχνης, και τηρουμένων των αναλογιών, θα συναντήσουμε ανάλογα φαινόμενα.

Μια εποχή που ασπάζεται το ζύγωμα τέχνη και ζωή, σε αντίθεση με το "τέχνη για την τέχνη", διαπιστώνουμε ότι στα ίδια χρόνια συμβιώνουν, και ποιητές – για να περιοριστούμε σε αυτούς για συντομία – που ακολουθούν τις καθιερωμένες *langages* και ποιητές που απορρίπτουν την "συμμετρική τονικότητα" της απόδοσης του ποιητικού λόγου στο όνομα μιας "περισσότερης ελευθερίας", και των αντιλήψεων για το ιδεολογικό πεδίο που αναλαμβάνεται από την τέχνη. Έχουμε ήδη βρεθεί στο στάδιο που η λυρική απόδοση μετακινείται προς τη δραματική έκφραση και κατάσταση. Ωστόσο και οι δύο κατηγορίες ανήκουν στο ίδιο "είδος" αλλά σε άλλη "βαθμίδα", κρίνοντάς τους από τον "φέροντα": ιδεολογικό/ιστορικό οπλισμό. Μολαταύτα, μπορεί οι αισθητικές τους να φαίνονται ασύμβατες, θα βρίσκαμε όμως ότι έχουν αρκετούς "κοινούς τόπους".

Για τις νεωτερικές αυτές αντιλήψεις, που αρχικά κάλυπτε ο όρος "πρωτοπορία", επικράτησε ο όρος "μοντερνισμός", από αγγλόφωνους θεωρητικούς – κυρίως για την γραφή Έλιοτ, Πάουντ – που άφηναν, για άλλη κατάταξη τούς γαλλικής προέλευσης συγγραφείς. Ο μοντερνισμός – αμφοτέρων των πλευρών – επικράτησε πολλές δεκαετίες, που καλύπτουν σχεδόν ολόκληρο τον 20^ο αιώνα.

Ωστόσο το γεγονός που μας διδάσκουν οι στατιστικές είναι ότι ο πληθυσμός των συντηρητικών στην τέχνη αραιώνει αισθητά, όσο παρνούν τα χρόνια, εκτός αν αρχίσουμε να μιλάμε για μεταμοντέρνους, ήγουν για μια

αντίληψη που επιχειρεί να υπερκεράσει τον μοντερνισμό, στο όνομα, και εδώ, μιας χωρίς όρια αντιδογματικής ελευθερίας. Ο νόμος του εκκρεμούς. Πάει κι έρχεται.

Όμως αν μελετάμε εκείνη την εποχή, τον τίτλο της προόδου έχουν αποσπάσει οι μοντέρνοι ποιητές, ενώ οι άλλοι θεωρούνται και ονομάζονται συντηρητικοί. Οι μοντέρνοι πάντως είναι "υποσύνολο" των συγχρόνων. Όλοι – συντηρητικοί και μοντέρνοι – είναι σύγχρονοι. Όμως λίγοι αρχικά από αυτούς είναι μοντέρνοι – που ξεχωρίζουν από "των στρατιωτών τες τάξεις, τον σωρό" (Καβάφης, Νέοι της Σιδώνας).

Καιρός να προσγειωθώ και να περιοριστώ στο θέμα που υποσχέθηκα, ελπίζοντας ότι όσα γενικά υποστήριξα, επιχειρούν να άρουν παγιωμένες, αλλά όχι επαρκώς διερευνημένες αντιλήψεις.

Ο Σεφέρης λοιπόν απέναντι στα ποίικιλλα αλλά καιρία ερωτήματα που τίθενται, όσο εκτιμώ, έδωσε επαρκείς απαντήσεις. Θα τις βρούμε "κοιτάζοντας τι μας λένε τα πράγματα" όπως ο ίδιος έλεγε και έκανε.

Ότι ο ποιητής Σ. εμφανίζεται στα γράμματα το 1931, στα 31 του χρόνια, με τη συλλογή ποιημάτων *Στροφή*, σε αρκετά ώριμη για την ποίηση ηλικία, φανέρωνε μια σύνεση, και όπως έμμεσα τεκμαίρεται: είχε προηγηθεί ένα βαθύ σκάψιμο στο ποιητικό υπέδαφος. Και προσθέτοντας τη *Στέρνα*, το 1932 ο Σ., μπορούμε να ορίσομε ότι, στην περιοχή της ποίησής του, αναγνωρίζονται και ελληνικές και γαλλικές επιρροές, αισθητά αφομοιωμένες. Αναφέρω ενδεικτικά, τα ξένα: Λαφόργκ, Κλωντέλ, Μαλλαρμέ, Βαλερύ, αλλά ακόμη και φανταζίστι, και τα ελληνικά: κρητική λογοτεχνία του 17^{ου} αιώνα, δημοτική ποίηση, Σικελιανός, ένα πράγματι εκτενές πεδίο αναφοράς. Το γεγονός είναι ότι σε αισθητική μέτρηση ο Σ. βρίσκεται στην πρωτοπορία, όπως την συλλαμβάνει από τη γαλλική του ποιητική παιδεία, απορρίπτει όμως τον υπερρεαλισμό και δεν έχει γνωριστεί ακόμη με τον αγγλικό μοντερνισμό. Διακρίνομε δηλαδή μια επιλογή της ύλης στο ποιητικό φαινόμενο, που ερμηνεύεται ως κριτική στάση, την οποία και θα τη συναντήσομε σε όλο τον ποιητικό του βίο.

Από τον πρώτο αυτόν κύκλο των ποιημάτων, θα παραθέσω ενδεικτικά, τους ακόλουθους στίχους που μας προσανατολίζουν για τις δύο κατηγορίες "παρατήρησης των φαινομένων" με τις οποίες φαίνεται να λειτουργεί.

Καινούργια σπίτια σκονισμένες κλινικές εξανθηματικά
παράθυρα φερετροποιεία

Συλλογίστηκε κανένας τι υποφέρει ένας ευαίσθητος
φαρμακοποιός που διανυκτερεύει;

(Το ύφος μιας μέρας)

Μα η νύχτα δεν πιστεύει στην αυγή
κι η αγάπη ζει το θάνατο να υφαίνει
έτσι, σαν την ελεύθερη ψυχή,
μια στέρνα που διδάσκει τη σιγή
μέσα στην πολιτεία τη φλογισμένη.

(Η στέρνα)

Πόρισμα: Ο Σ. στοχάζεται ποιητικά κομίζοντας ένα κόσμο από σπαράγματα 'ανθρώπων και πραγμάτων' που παραπέμπουν σε καταστάσεις αναγνωρίσιμες' ανταλλάξιμες με σαφείς παραστάσεις, αντλημένες όμως έξω από κοινούς τόπους.

Έως τα χρόνια αυτά, η ποίηση του Σ. λειτουργεί μέσα στα αισθητικά πλαίσια της παράδοσης, ενώ η επιτυχής έκβαση, με την έμμεση αποδοχή της, δηλώνει την υπέρβαση της ποιητικής που γράφεται τότε στην Ελλάδα από τους συνοδοιπόρους του. Που θα την χαρακτηρίσαμε ως "ποίηση δωματίου", με τον Σεφέρη όμως, – χωρίς να μειώνεται η ζοφερή ατμόσφαιρα των συμβολιστών ή του αποστάτη (τελικά του συμβολισμού) Καρυωτάκη, εισάγεται στα κλειδιά η "κριτική και ειρωνική" σύλληψη του κόσμου' αποστασιοποίηση. Διευκρινίζω, με παράδειγμα: Ο στίχος:

"Πεθαίνουμε! Πεθαίνουν οι θεοί μας!.."

προστατευμένος με τα εισαγωγικά, ως λόγος προερχόμενος "από τους έξω", αποστασιοποιείται από το υποκείμενο του ποιήματος, το οποίο [υποκείμενο] ενώ αντιπαρατίθεται, καταλήγει να αποδέχεται όσα φαινόταν ότι απέρριπτε.

Τα μάρμαρα το ξέρουν που κοιτάζουν
σαν άσπρη χαραυγή πάνω το θύμα
ξένα, γεμάτα βλέφαρα, συντρίμια,
καθώς περνούν τα πλήθη του θανάτου.

(Στέρνα)

Αν βρισκόμασταν στην περιοχή της θεωρίας, θα μιλούσαμε για "αντίφαση", αλλά για την ποίηση οι αντιφάσεις αποτυπώνουν βιωματικές καταστάσεις στις οποίες οι ανασφάλειες λειτουργούν απομυθοποιητικά για τις "καρτεσιανές" βεβαιότητες. Άλλωστε είναι γεγονός ότι όλες οι νέες τέχνες δουλεύουν με γνώμονα αν όχι την "καταστροφή του λογικού" – όπως θα το καθιερώσει ο μαρξιστής ούγγρος στοχαστής Γκεόργκε Λούκατς, συμβαδίζοντας συμπτωματικά με τον Τρότσκυ που καταδίκασε φουτουριστές και φορμαλιστές γλωσσολόγους – πάντως τον περιορισμό της κυριαρχίας του, που θριάμβευε τον 19^ο αιώνα.

Η επόμενη ποιητική φάση του Σ. φανερώνει την ευαίσθητη προσχώρησή του στον μοντερνισμό. Το *Μυθιστόρημα*, που ο τίτλος του μοιάζει να αναιρεί τα περιεχόμενα 24 ποιήματα, συγκροτεί μια προσωπική ανάγνωση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, κοιταγμένης από νέα οπτική γωνία, αντίθετη προς τις καθιερωμένες ρητορικές εκδοχές. Τα 24 αυτά ποιήματα, συνθέτουν πειστικά μια σύγχρονα κοιταγμένη *Οδύσσεια* κατά την οποία αναγνωρίζεται το διαχρονικό της ανθρώπινης μοίρας.

Το επόμενο έργο του, το *Ημερολόγιο καταστρώματος*, γράφεται κάτω από τη βαριά σκιά του επικείμενου πολέμου, και φέρει τα σαφή ίχνη του, χωρίς να καταφεύγει σε χρονογραφικές αναφορές ή σε ρητορικές αποστροφές που θα έδιναν μια εικόνα εφήμερης διάρκειας, ενώ με αξιόπιστο λόγο επιχειρείται η μνημείωση των ασθενειών μιας ένοχης εποχής.

Το *Μυθιστόρημα* και το *Ημερολόγιο καταστρώματος*, από την αισθητική και ιδεολογική πλευρά δρουν συμπληρωματικά, και συνθέτουν μια ανθρωπογεωγραφία στην οποία περιέχονται παραστάσεις της εποχής με τον θεατή τους να βρίσκεται συγχρόνως ανάμεσα στο παρελθόν, (από όπου πηγάζουν μνήμες αντλημένες από την ιδεολογική σκευή της λόγιας θεώρησης της αρχαίας γραμματείας) και το παρόν, που οι παραστάσεις του μοιάζει να συγκροτούν μια άγραφη μυθολογία, με τα πρόσωπά της αντίγραφα του ομηρικού αντιήρωα Ελπήνορα. Ή, να το πω με τα λόγια του Σ. "Κανείς δεν τους θυμάται! Δικαιοσύνη" (*Μυθιστόρημα*, Δ'), ή, με τα λόγια του Καρυωτάκη, εκείνοι που "έπεσαν θύματα του "περιβάλλοντος", της "εποχής"" [Όλοι μαζί...].

Τώρα επειδή με τα επόμενα έργα του Σ. δεν παρατηρώ μεταβολές στην οπτική γωνία του, η οποία με απασχολεί στην προκείμενη εργασία μου, και της οποίας εντοπίζω τα δακτυλικά αποτυπώματα, νομίζω ότι μπορώ να σταματήσω εδώ την περιδιάβασή μου, αφήνοντας για άλλη περίπτωση το υπόλοιπο εκτενές και άκρως ενδιαφέρον έργο του. Άλλωστε τελειώνει η κλεψύδρα μου, μη προφταίνοντας να συμπληρώσω την επιχειρηματολογία αντλώντας στοιχεία από το δοκιμιακό έργο του, η διαύγεια του οποίου δεν επιτρέπει παρανοήσεις.

Συνοψίζω και συμπεραίνω, μένοντας αποκλειστικά στο ερώτημα/θέμα που κεφαλαιοποίησα.

Στο πεδίο των ιδεών, ο Σ. μένει προσκολλημένος στην παράδοση των καθιερωμένων ήδη από τον ιστορικό του 19^{ου} αιώνα, Κ. Παπαρρηγόπουλο, στα βασικά του κέντρα.

Από την πλευρά αυτή, δεν θα είχα αντίρρηση να τον θεωρήσουμε συντηρητικό. Η επιφύλαξή μου ως προς αυτόν τον χαρακτηρισμό στηρίζεται στο ότι ο Σ. από την παράδοση, επιχειρεί να ανασύρει τα ζωτικά στοιχεία που την εμψυχώνουν και την επαληθεύουν, ενώ οι καθαυτό συντηρητικοί με λόγο ρητορικό αναπόδοτο, τα διατηρούν αμετάβλητα σε υάλινους κώδωνες..

Στο έργο του το διώνυμο "πρωτοπορία παράδοση", περνώντας από τα καβδιανά δίκρανα, με "καιρό και κόπο" που ήθελε ο Σολωμός, υπερέβη το πλαστό δίλημμα της αντιπαράθεσης, ιδρύοντας την διαλεκτική τους σύνθεση.

Ωστόσο δεν θα ήταν δυνατή αυτή καλή και αγαθή έκβαση, παρά μόνο χάριν του ποιητικά και ουσιαστικά, αποτελεσματικού λόγου του Σ., έτσι που τα σχήματα της παράδοσης, ιδέες και ιδεολογήματα, να αναλαμβάνουν σημασίες και να λειτουργούν σε φαντασιακό επίπεδο.

Κατά τούτο οφείλει κανείς να αναγνωρίσει τον ανατρεπτικό χαρακτήρα της ποίησης του Σ., απορρίπτοντας τα μανιχαϊστικά σχήματα που επιβάλλονταν ως 'άρθρα πίστεως' στα χρόνια του Μεσοπολέμου και ταλαιπώρησαν τις επαναστατημένες συνειδήσεις. Ωστόσο αυτές οι επισφαλείς ιδεοληψίες δεν είναι χωρίς λόγο που επικράτησαν στον μεσοπόλεμο, ούτε γιατί επέζησαν ως μετεμψυχώσεις στις μεταπολεμικές δεκαετίες. Ο λόγος όμως περί αυτών εκφεύγει από το θέμα μου που, λυπάμαι, του έδωσα δυσβάστακτη διάρκεια.